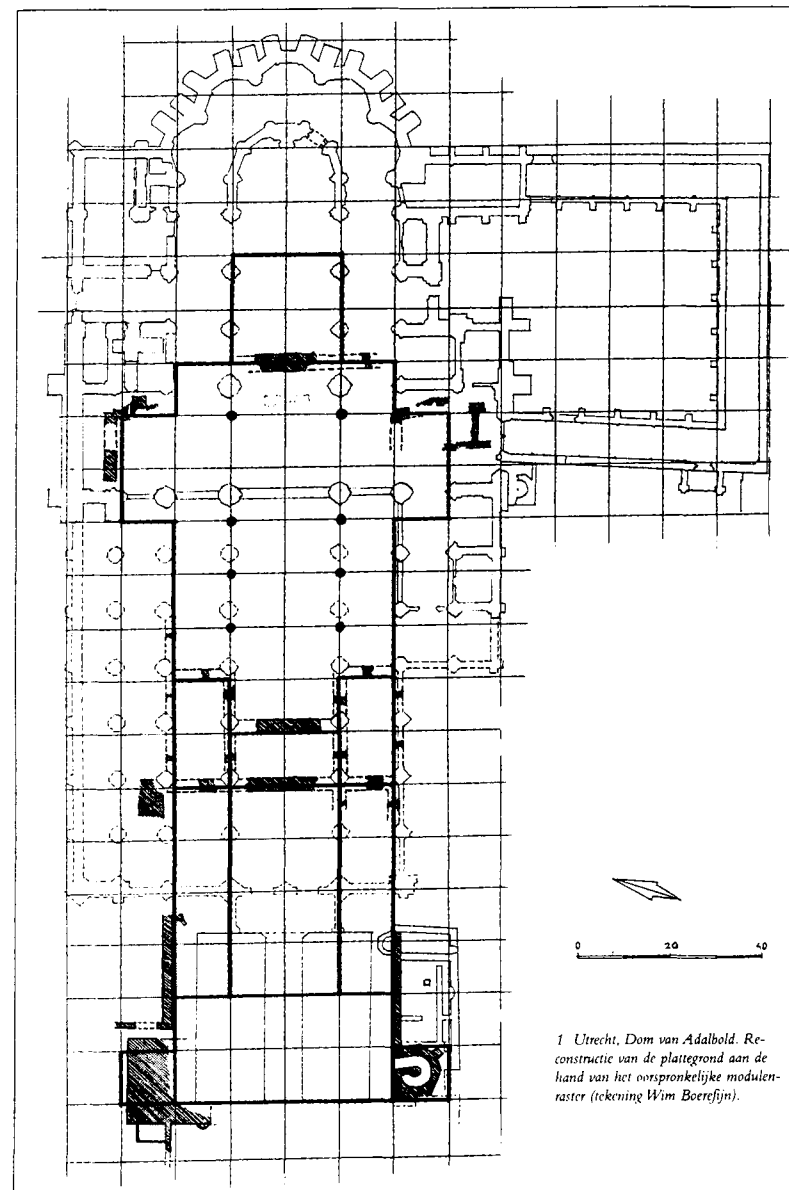

Tussen beeld en werkelijkheid

A.J.J. MEKKING, *De Dom van bisschop Adalbold II te Utrecht. De architectuur en de rol van een elfde-eeuwse bouwheer*. Clavis Kleine Kunsthistorische Monografieën 15 (Utrecht: Clavis Stichting Publicaties Middeleeuwse Kunst, 1997). 64 p. ill. krtn. ISBN 90-75616-03-1. f 19,50. Besteladres: Clavis, Postbus 1521, 3500 BM Utrecht.

Als onderdeel van enkele studies over de middeleeuwse kerken op het Utrechtse Domplein heeft de architectuurhistoricus AART J.J. MEKKING recentelijk een monografie gepubliceerd over de zogeheten dom van Adalbold, dit wil zeggen over de herbouw van de Utrechtse Sint-Maartenskerk draal tussen 1017 en 1023. Van deze voorganger van de gotische domkerk zijn betrekkelijk weinig bronnen bewaard gebleven. Zelfs dat schaarse bronnenmateriaal is door Mekking maar voor een klein deel benut. Veel meer waarde hecht hij aan de mede door hemzelf ontwikkelde architectuuriconologie. Daarin wordt een doorslaggevende rol toegekend aan de bekende of althans bekend veronderstelde symboliek van de architectonische elementen die de bouwers en hun opdrachtgevers in de gebouwen zouden hebben opgenomen om aan hun aspiraties uitdrukking te geven. Vaak met veronachtzaming van andere bronnen vindt uit die kennis of vermeende kennis een opeenstapeling van hypothesen plaats, die vervolgens als feiten worden beschouwd op grond waarvan verstrekkende conclusies worden getrokken.¹ Over Mekking's nieuwe publicatie valt in de eerste plaats op te merken dat de lezer die niet met de Utrechtse situatie en de Utrechtse bronnen bekend is zijn betoog op een aantal punten niet zal kunnen volgen. Dat geldt onder andere de precieze situering van de verschillende onderdelen van de reconstructie die Mekking heeft gemaakt van het modulaire bouwstelsel dat volgens hem is gehanteerd. Hij legt een raster van vierkanten modules op

1. Een uitvoerig overzicht van Mekking's opvattingen en methode is te vinden in 'Torenhoge misverstanden?', *Bulletin KNOB* 1993, 147-156, als reactie op de kritische recensies van diens inaugurele rede (A.J.J. MEKKING, *Het Spel met Torens en Kapel. Bouwen pro en contra Bourgondië van Groningen tot Maastricht*. Clavis Kleine Kunsthistorische Monografieën 12 (Zutphen 1992), van de hand van K. VAN DER PLOEG, 'Wat kan architectuur in de middeleeuwen betekenen?', *Bulletin KNOB* 1992, 121-127, en A.J. VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN, 'Een toren van achteren en van voren', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1992, 149-171. De laatste concludeerde (p. 168): 'Vernieuwende suggestie en boude bewering gaan bij hem hand in hand.' Van der Ploeg's slotconclusie was dat Mekking de 'zo verraderlijke grens tussen aanvaardbare hypothese en speculatie teveel uit het oog verloren' had (p. 126).

1 Utrecht, Dom van Adalbold. Reconstructie van de plattegrond aan de hand van het oorspronkelijke moduleraster (tekening Wim Boerefijn).

terugggevonden peregotische fundamentresten en komt zo tot een driedelige kruisbasiliek met een westbouw - waarover dadelijk meer - een atrium van vier modulen breed en diep, en een voorbouw van vier modulen breed en twee modulen diep. De kerk zou bestaan hebben uit een even breed, maar betrekkelijk kort schip van drie modulen diep en een dwarsschip van zes modulen breed en twee diep. Het geheel werd volgens de auteur besloten met een 'getrapte' oostbouw, waarbij de kerk vanaf het dwarsschip van west naar oost met één module aan beide zijden afnam om te eindigen in een twee modulen breed en diep hoogkoor. Zie voor dit alles de hierbij op p. 43 afgedrukte afbeelding 1 uit zijn publicatie. De verdere afbeeldingen in *De Dom van Adalbold II* geven van de verschillende onderdelen echter niet meer dan een globale indruk. Om duidelijk te maken waar het om gaat - en als voorbeeld hoe het beter kan - wordt hierbij op p. 46 een plattegrond afgedrukt van dat deel van de bebouwing dat in deze bespreking aan de orde wordt gesteld: de westbouw. Overigens zijn de in deze reconstructie getrokken lijnen in een aantal gevallen minder zeker dan ze lijken; het bronnenmateriaal is nu eenmaal in meer dan één opzicht gebrekkig.

Mekking heeft zijn reconstructie van Adelbolds dom opgetrokken op archeologisch getraceerde fundamentresten die niet alleen betrekkelijk gering, maar ook nog verschillend van samenstelling zijn en waarvan de datering allerm minst vaststaat. Een deel van die fundamenten bestaat uit keienfunderingen, terwijl op andere plaatsen tot op grote diepte fraai tufstenen kistwerk is aangetroffen.² Mekking zegt van deze fundamenten wel dat 'werd vermoed [cursivering van mij, MdB] dat zij tot de vroeg-elfde-eeuwse kathedraal behoorden' (p. 9), maar een na deze opmerking te verwachten analyse heeft hij er niet aan gewijd. Het spreekt voor zich dat alleen al hierom zijn reconstructie grotendeels op drijfzand is gebouwd.

Over een aantal zaken die Mekking in zijn boekje over Adelbolds dom te berde brengt, matig ik me geen oordeel aan omdat ik me er niet toe gekwalificeerd acht. Andere zullen korthedshalve buiten beschouwing blijven en elders worden behandeld. Ik wil me hier beperken tot enkele onderdelen van Mekking's betoog waarin hij zijn hypothesen ondersteunt met geschreven bronnen. Het gaat om zaken die al uitvoerig aan de orde zijn gekomen in mijn dissertatie *Husinghe ende hofstede*. Ze hebben vooral betrekking op het

2. Zie T.J. HOEKSTRA, 'De Dom van Adalbold II, bisschop van Utrecht (1010-1026)' in: *Utrecht kruispunt van de middeleeuwse kerk*. Clavis Kunsthistorische Monografieën 7 (Utrecht 1988) 95-108; C.J.C. BROER en M.W.J. DE BRUIJN, *De eerste kerken in Utrecht: Sint-Thomas, Sint-Salvator, Sint-Maarten* (Utrecht 1995) 22-26; T.J. HOEKSTRA, 'Enkele kanttekeningen bij *De eerste kerken in Utrecht*', *Madoc* 10 (1996) 36-43; en C.J.C. BROER en M.W.J. DE BRUIJN, 'Van tempeltje tot kathedraal', *Westerheem* 46 (1997) nr. 4, 1-10.

meest westelijke deel van het domcomplex, de omgeving van de oude Sint-Maartenstoren, de voorganger van de huidige domtoren (op de op p. 46 afgedrukte plattegrond B³).³ De oude toren werd aan twee einden begrensd door andere gebouwen: aan de noordkant door een tweetal huizen (B⁴ en C³) en aan de zuidzijde door delen van het bisschopshof (A², A³ en A⁴). Dankzij de belendingen die in de bronnen betreffende deze bebouwing genoemd worden, kunnen ze - in combinatie met de archeologische gegevens en de latere situatie - gebruikt worden als een legpuzzel, en dat heb ik dan ook gedaan.

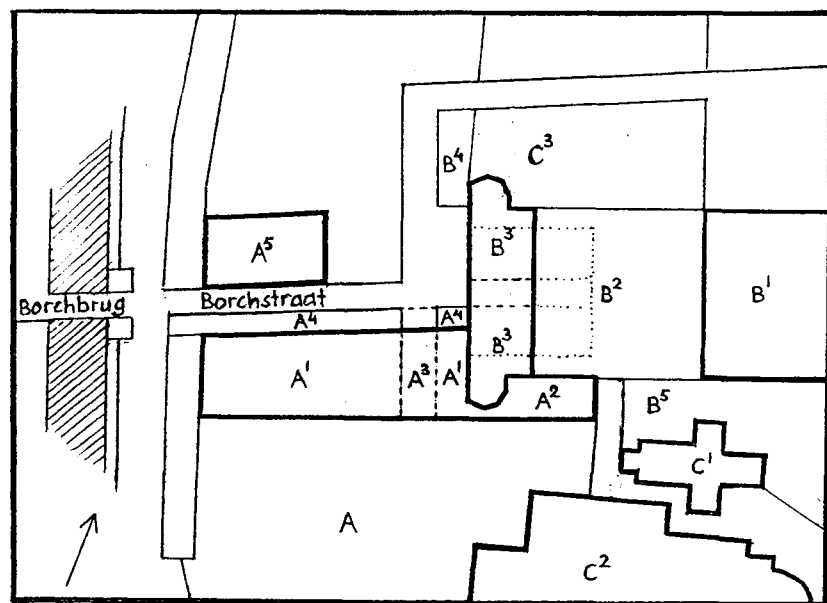
Jammer genoeg ontbreken er nogal wat stukjes en ook de vorm en omvang ervan is meestal niet bekend. Daarom is het des te kwalijker dat Mekking slechts selectief gebruik maakt van deze gegevens. Hij isoleert enkele ervan om ze voor zijn hypothetische standpunten te kunnen gebruiken en bekomert zich niet om de consequenties die dat heeft. Kort gezegd komen zijn meest recente ideeën erop neer dat er ter plaatse van de gotische domtoren een *Torhaus* of poortgebouw met Sint-Michielskapel heeft gestaan en ten noorden daarvan een toren, de oude Sint-Maartenstoren. Verder situeert hij een bisschoppelijke zaal ten zuiden van het *Torhaus*. Hiermee komt Mekking terug op een aantal eerder door hem ingenomen standpunten, zoals zijn identificatie van een bisschoppelijke zaal met het bisschoppelijk consistorie, de aanwezigheid van deze ruimte in het door hem ook eerder al aangenomen poortgebouw en de situering van de Sint-Michielskapel in een ten noorden van dat poortgebouw staande Sint-Maartenstoren.⁴

Mekking's nieuwe publicatie kan op deze punten nauwelijks een verbetering worden genoemd, niet op het punt van de reconstructie en nog minder waar het de bewijsvoering betreft. Om zijn hypothese van een poortgebouw ter plaatse van de gotische domtoren te ondersteunen (pp. 36-37) voert hij een oorkonde uit 1360 aan waarin de bisschop spreekt van *craemsteden die neffen onsen gruuthuse t'Utrecht gheleghen siin onder den wulfte, op die side daer onse poorte staet, also alse Vulqwynus die betymmert heeft, mit den anderen hofsteden die daer op biden siden buten denselven ghewulfte gheleghen siin*.⁵ Volgens Mekking zou ik deze bron ten onrechte hebben toegepast op de zuidkant van de Servetstraat (A⁴); ze zouden betrekking hebben op de westzijde van het door hem veronderstelde *Torhaus*. Anders

3. M.W.J. DE BRUIJN, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen*. Stichtse Historische Reeks 18 (Utrecht 1994), met name 82-83, 105-124, 126-130, 158-162 en 165-169.

4. A.J.J. MEKKING, 'Pro turri Trajectensi' in: J.B. BEDAUX, red., *Annus quadriga mundi. Opstellen over middeleeuwse kunst opgedragen aan prof. dr. Anna C. Esmeijer* (Zutphen 1989), 129-151, aldaar 140-142.

5. Zie *Husinghe ende hofstede*, 109.

Afb. 2. Reconstructie van de Utrechtse Sint-Maartenstoren en zijn omgeving in 1320.

A Bisschopshof.

A¹ Zaal van de bisschop (in 1297 gesitueerd *an sunte Michiels capelle*).

A² Deel van het bisschopshuis waar ná 1320 het bisschoppelijk consistorie werd gevestigd. De bisschop had van hieruit zowel in de oude als de nieuwe toren toegang tot de Sint-Michielskapel.

A³ Poort, waarschijnlijk onder de bisschoppelijke zaal gelegen.

A⁴ Erven en 'kraamsteden' (in 1297 gesitueerd *an des bisschops huus in der borch, van sunte Michiels capelle totter graft*, en in 1360 als *die craemsteden die neffen onsen gruuthuse tUtrecht gheleghen siin onder den wulfte, op die side daer onse poorte staet, (...), mit den anderen hofsteden die daer op biden siden buten denselven ghewulfte gheleghen siin*).

A⁵ Gruithuis (gesitueerd *teneffen ons heren hof*).

B¹ Schip van de domkerk.

B² *Atrium* tussen toren en schip van de dom.

B³ Sint-Maartens- of domtoren met mogelijke onderdoorgang en op de verdieping de Sint-Michielskapel.

B⁴ Huis en erf van de dom (het erf in 1241 gesitueerd *sub capella sancti Michaelis versus septentrionem*).

B⁵ Plaats waar zich rond 1480 het consistorie van de domproost bevond.

C¹ Heilig-Kruiskapel, behorend tot het kapittel van Oudmunster.

C² Oudmunsterkerk.

C³ Claustaal huis en erf van Oudmunster ten noorden van de dom (in 1179, 1240 en 1243 gesitueerd *iuxta turrin sancti Martini* en in 1241 en 1303 *prope capellam sancti Michaelis*).

dan hij beweert (p. 36), wist en weet ik best raad met deze tekst. De oorkonde van 1360 is namelijk opgenomen in een dingtaal uit 1419, waarin ook andere stukken staan. Daartoe behoort een oorkonde uit 1297, waarin al dezelfde *hofsteden* en *craemsteden* vermeld werden als in de oorkonde uit 1360.⁶ Ze werden toen gesitueerd *an des bisschops huus in der borch, van sunte Michiels capelle totter graft*, dus niet alleen bij de toren maar langs de hele Borchstraat (de voorganger van de huidige Servetstraat). De processtukken uit 1419 handelen over een geschil tussen de bisschop en de toenmalige bezitter van de percelen, Lambert van Zuilen. Dit hield verband met het feit dat Lambert in de muur van het bisschopshof - *tot miins heren hovewaert in* - gebouwd had. De bisschop had die muur echter afgebroken.⁷ Uit alles blijkt dus dat de *hofsteden* en *craemsteden* in kwestie aan de zuidkant van de Servetstraat lagen (A⁴), tegen het bisschopshof aan. Alleen de meest oostelijke *craem-* of *hofstede* zal aan de toren met de Sint-Michielskapel hebben gegrensd.⁸ Het in de oorkonde van 1360 genoemde gewelf, waaronder zich

6. Omdat er sprake is van *craemsteden neffen onsen gruuthuse* zal de aanduiding *neffen* hier gebruikt zijn in de betekenis van 'tegenover'. Dat is minder uitzonderlijk dan Mekking beweert (p. 36). Het gruihuis bijvoorbeeld, dat onmiskenbaar tegenover het bisschopshof aan de noordkant van de Servetstraat stond (A⁵), wordt in een oorkonde uit 1414 ook gesitueerd *teneffen ons heren hof* (zie *Husinghe ende hofstede*, 108).

7. Deze dingtaal is opgenomen in S. MULLER Fz., ed., *Middeleeuwse rechtsbronnen van de stad Utrecht* ('s-Gravenhage 1883) dl. 2, 127-130. De hele gang van zaken is, uiteraard met bronvermelding, behandeld in *Husinghe ende hofstede*, 109-110 en 119, maar daar maakt Mekking in zijn publicatie geen melding van.

8. Mekking negeert tevens het probleem dat de bisschop in de oorkonde uit 1360 spreekt van *onse poorte*, terwijl de domtoren, afgezien van de bisschoppelijke Sint-Michielskapel, aan het domkapittel toebehoorde en tevens bij dit kapittel in beheer was (zie DE BRUIJN, 'Circa turrin Traiectensem', 45-46, en VAN DEN HOVEN VAN GENDEREN, 'Een toren van

de *craemsteden* bevonden, zal ofwel behoord hebben tot een monumentale, overwelfde onderdoorgang - de poort van het bisschopshof (A³) - onder de bisschoppelijke zaal ofwel tot een galerij of overstek langs een deel van de Servetstraat. Het is overigens denkbaar dat in de Middeleeuwen deze poort zich verder naar het westen bevond dan de tegenwoordige. Wellicht dat archeologisch onderzoek over een en ander nog eens uitsluitsel kan geven.

Ten noorden en noordoosten van zowel de oude als de nieuwe gotische domtoren stond een claustraal huis van het kapittel van Oudmunster (C³). Als zuidelijke belending van dit huis worden vóór de bouw van de nieuwe toren afwisselend de toren zelf en de Sint-Michielskapel genoemd: in 1179, 1240 en 1243 wordt het gesitueerd naast de domtoren (*iuxta turrim sancti Martini*), in 1241 en 1303 bij de Sint-Michielskapel (*prope capellam sancti Michaelis*).⁹ Westelijk van dit claustraal huis stond een huis van de dom (B⁴), waarvan het erf in 1241 eveneens onder de Sint-Michielskapel naar het noorden toe (*area sub capella sancti Michaelis versus septentrionem*) werd gesitueerd.¹⁰ Uit deze gegevens kan worden afgeleid dat de kapel zich in de toren bevond. Dit blijkt verder ook nog uit een oorkonde uit 1320, waarin de bisschop onder meer spreekt over het recht dat zijn voorgangers hadden gehad op de kapel of het altaar van de oude toren (*in capella seu altari antique turris*) en op de toegang daarnaartoe vanuit het bisschopshuis. Ook in de nieuwe toren zou de bisschop weer een dergelijke toegang krijgen.¹¹ Hij is

achteren en van voren', 155-158). De kameren die tegen de domtoren stonden, waren ook niet tijsplichtig aan de bisschop maar behoorden aan de domfabriek (zie *Husinghe ende hofstede*, 110-111). Of er al kameren tegen de westkant van de oude toren hebben gestaan, is niet duidelijk. In ieder geval heb ik geen vermeldingen vóór 1365 aangetroffen.

9. *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht [OSU]*, dln. I en II, ed. S. MULLER FZ., A.C. BOUMAN en K. HEERINGA (Utrecht en 's-Gravenhage 1920-1940) nrs. 502 (1179 juni 27); 956 (1240 oktober 30); 973 (1241 december 19); en 995 (1243 mei 23); Rijksarchief in Utrecht [RAU], Archief van het kapittel van Oudmunster [Oudmunster], nr. 471 (1303 juli 25). Deze oorkonden zijn, met nog enkele andere, opgenomen in een transsumpt van 1373 juni 4 (RAU, Oudmunster 935-1, fol. 1-3).

10. *OSU* II, nr. 974. Mekking noemt deze vermelding 'informatief', maar weet, begrijpelijk, geen raad met deze tekst (zie pp. 35-36), omdat hij hem niet in de context van de andere gegevens plaatst.

11. RAU, Archief van het domkapittel [Dom], nr. 404 (1320 juli 26). De betreffende passage luidt: *quod ingressus a domo nostra in capellam dicte turris construendam, regressus et usus capelle eiusdem ac omne ius quod predecessores nostri in capella seu altari antique turris retro habuerunt, remanebunt nobis et nostris successoribus semper salvi*. Mekking verwacht (pp. 33-34) het consistorie van de bisschop ten zuiden van de domtoren (A²) met het consistorie van de domproost (B³). Dit laatste bevond zich omstreeks 1480 tussen de Heilig-Kruiskapel (C¹) en het atrium (B²), aan de andere zijde van de doorgang langs de toren, tegenover het bisschoppelijk consistorie (A²), zoals blijkt

nog steeds voor een deel aanwezig in de zogeheten bisschopstrap naar de Michielskapel.

Mekking brengt bovenstaande gegevens niet met elkaar in verband en gebruikt er slechts een deel van. Hij maakt van de toren en de kapel twee afzonderlijke gebouwen (pp. 35-38), waarbij hij zich baseert op funderingen die bij het zojuist genoemde perceel van de dom (B⁴) gevonden zijn. Ze zijn ongeveer vierkant, in tegenstelling tot de resten van een veelhoekige traptoren aan de zuidzijde. Er is echter geen enkele noodzaak aanwezig om van die fundamenten een aparte toren te maken. Integendeel, wanneer die er geweest was, zou het in 1241 vermelde perceel niet onder de Sint-Michielskapel maar onder de Sint-Maartenstoren gesitueerd zijn. Hoe zou dan bovendien de toegang vanuit het bisschopshuis naar de in de *antiqua turris* gesitueerde kapel verklaard kunnen worden? Het bisschopshof lag immers vele meters verder naar het zuiden toe. Een en ander laat overigens de mogelijkheid onverlet dat zich onder de oude domtoren, net als onder de nieuwe, een onderdoorgang (B³) heeft bevonden. Daarbij moet echter worden aangetekend dat er nooit een bron is aangetroffen die van een poort spreekt; er is altijd sprake van ofwel de Sint-Maartenstoren ofwel de Sint-Michielskapel.

Mekking bezit onmiskenbaar grote kennis van de middeleeuwse architectuur en de daarover bestaande literatuur. Wie in zijn publicaties de noten raadpleegt, wordt echter zelden rechtstreeks naar de primaire geschreven bronnen verwezen. Doorgaans geeft hij literatuur op, en dat is dan in veel gevallen nog literatuur die niet op het behandelde gebouw zelf betrekking heeft, maar slechts op situaties elders die door Mekking vergelijkbaar en daardoor toepasbaar worden geacht. Van een rechtstreekse onderbouwing van zijn betoog door middel van schriftelijke primaire bronnen die op het behandelde gebouw zelf betrekking hebben, is bij Mekking in het algemeen slechts sprake wanneer en voorzover hij ze meent te kunnen gebruiken voor zijn op grond van zijn architectuurtheorie ingenomen standpunten, en dat dan nog vaak op een manier die de toets van de bronnenkritiek niet kan doorstaan, noch op het punt van de weergave noch op die van de interpretatie. Het spreekt voor zich dat een dergelijke manier van werken zelden tot een bevredigend resultaat leidt. Trouwens, het feit dat veel van de op grond van de architectuuriconologie ingenomen standpunten van Mekking bij toetsing aan de geschreven bronnen onhoudbaar zijn gebleken, doet het ergste vrez

uit processtukken uit het begin van de zestiende eeuw, waarin onder meer sprake is van het *consistorium domini prepositi et archidiaconi Traiectensis circa capellam sancte Crucis, in opposito consistorii episcopalis* (RAU, Dom, nr. 570). Door dit misverstand komt nagenoeg het hele betoog van Mekking over de bebouwing van het bisschopshof ten zuidwesten en ten zuiden van de domtoren op losse schroeven te staan. Elders zal uitvoerig op deze problematiek worden ingegaan.

voor zijn ideeën die bij gebrek aan deze en andere primaire bronnen niet te toetsen zijn. Met name bij de vroegmiddeleeuwse bouwkunst is dat doorgaans het geval.

Ook wanneer er bij Mekking sprake is van het bestrijden van standpunten van andere onderzoekers, gebeurt dat vaak met voorbijgaan aan of verkeerde toepassing van aangevoerde gegevens en argumenten.¹² Van dit laatste ter afsluiting nog een voorbeeld. In noot 107 van zijn boekje verwijt Mekking mij dat ik voor de door hem al eerder aangenomen 'trionfweg' tussen de kapittelkerk van Sint-Marie en de dom het woord 'kaarsrecht' heb gebruikt. In mijn dissertatie schreef ik namelijk bij een afbeelding van de Utrechtse Zadelstraat (afb. 52, p. 347): 'Van een kaarsrechte *via triumphalis*, waarlangs de keizer bij plechtige gelegenheden van de Mariakerk naar de domtoren zou zijn getrokken, lijkt geen sprake te zijn geweest'. Elders in mijn boek (pp. 86-87) heb ik de onaannemelijkheid van een dergelijke *via triumphalis* aan de hand van de bronnen beargumenteerd. Maar daar verwijst Mekking niet naar. Afgezien van de vermelding van literatuur over triomfwegen, die ik blijkens genoemde noot had moeten raadplegen, laat hij het bij bovenstaand citaat en maakt achter het woord 'kaarsrecht' de opmerking: '[kwalificatie van De Bruijn, AJJM]', om zijn noot te besluiten met: 'De Bruijns reactie is suggestief, niet informatief'. De aanduiding 'kaarsrecht' heb ik echter alleen gebruikt omdat die door Mekking zelf als argument werd ingebracht om het bestaan van een Utrechtse *via triumphalis* aannemelijk te maken. In het artikel waarop mijn opmerkingen betrekking hebben, sprak hij namelijk van 'een brede en volkomen rechte weg'.¹³ Als reactie op zijn hy-

12. Ik heb daar al eens op gewezen in een reactie op Mekking's artikel 'Pro turri Traiectensi'. Deze reactie, 'Circa turrim Traiectensem II', *Maandblad Oud-Utrecht* 65 (1992), 54-55, komt niet in de literatuurlijst van Mekking's boekje over de dom van Adelbold voor, evenmin als mijn in eerste instantie geschreven 'Circa turrim Traiectensem', *Maandblad Oud-Utrecht* 94 (1991) 45-47. Alleen Mekking's eigen repliek daarop: 'Super loco turris nove (...)', *Maandblad Oud-Utrecht* 65 (1992) 10, is in zijn lijst opgenomen. In beide gevallen gaat het om publicaties die rechtstreeks betrekking hebben op het ook nu weer door hem behandelde onderwerp en kritisch zijn ten aanzien van zijn methode en de uitwerking daarvan.

13. A.J.J. MEKKING, 'Een kruis van kerken rond Koenraads hart' in: *Utrecht kruispunt van de middeleeuwse kerk*, 21-53, aldaar 42-44. Als enige Utrechtse bron daarvoor geeft hij daar een fragment weer van een negentiende-eeuwse kopie van een zestiende-eeuwse plattegrond van Utrecht. Verder wijst hij op 'een kaarsrecht tracee' in Spiers en Goslar, waarbij hij tevens een plattegrond van de situatie in Spiers afdrukt. Nu spreekt hij echter van 'het grote huizeneiland dat midden in de triomfstraat te Spiers is ontstaan'. Vergeleken daarbij zou het 'huizeneilandje' [kwalificatie van Mekking] in de Utrechtse Zadelstraat, dat ik 'als onoverkomelijke blokkade' zou hebben opgeworpen [opnieuw kwalificatie van Mekking en niet van mij], in het niet zijn gevallen.

pothese heb ik op p. 87 van *Husinghe ende hofstede* onder meer gewezen op 'het smalle en zeker niet rechte tracé' van de Zadelstraat, de Borchbrug en de Borchstraat in de Middeleeuwen.¹⁴ Wiens reactie is er nu eigenlijk suggestief?

M.W.J. DE BRUIJN

VERKENNING

Het bisdom Atrecht: tien jaar historiografie

Naar aanleiding van: B. DELMAIRE, *Le diocèse d'Arras de 1093 au milieu du XIVe siècle. Recherches sur la vie religieuse dans le nord de la France au Moyen Âge*. Mémoires de la Commission départementale d'Histoire et d'Archéologie du Pas-de-Calais 31 (2 dln.; Arras, 1994).

B.-M. TOCK, ed., *Les chartes des évêques d'Arras (1093-1203)*. Collection de documents inédits sur l'histoire de la France. Section d'histoire médiévale et de philologie 20 (Paris, 1991).

B.-M. TOCK, *Une chancellerie épiscopale au XIIe siècle: Le cas d'Arras* (Louvain-la-Neuve, 1991).

L. KÉRY, *Die Errichtung des Bistums Arras, 1093/4*. Beihefte der Francia 33 (Sigmaringen, 1994).

J. AVRIL, ed., *Les statuts synodaux français du XIIIe siècle. Tome IV: Les statuts synodaux de l'Ancienne Province de Reims (Cambrai, Arras, Noyon, Soissons et Tournai)*. Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Section d'histoire médiévale et de philologie 23 (Paris, 1995) 181-227.

Het bisdom Atrecht werd het laatste decennium duchtig bestudeerd. Een drietal complementerende studies zorgde ervoor dat het middeleeuwse bisdom het best gekende in de Nederlanden werd, zodat het meteen als referentiekader kan dienen voor iedereen die met kerk en religie tijdens de

14. Dat was al zo zonder de bebouwing die zich minstens sinds de dertiende eeuw tegenover de Zadelstraat bevond en die Mekking mij ten onrechte een 'huizeneilandje' laat noemen. De lengteassen van enerzijds de domkerk en -toren, de Borchstraat en de Borchbrug en anderzijds die van de Zadelstraat lagen - en liggen - namelijk niet in elkaars verlengde. Doordat zowel de Borchstraat als de Borchbrug veel smaller waren dan de huidige Maartensbrug en Servetstraat - zij bestreken alleen het noordelijk deel van het tegenwoordige tracé - leidde dit bij de Lijnmarkt tot een dubbele knik in de weg (zie *Husinghe ende hofstede*, 82-87). Ik wil hierop nog eens uitvoerig terugkomen.